

FUZÛLÎ'Yİ ANLAMAK

Doç. Dr. Tahir ÜZGÖR*

Yaygınlaşmış olarak “Eski Türk Edebiyatı” veya “Divân Edebiyatı” olarak adlandırılan ve şimdiki hâlde “Klasik Türk Edebiyatı” teklifini en uygun bulduğumuz edebiyat dönemimize ait metinlerin anlaşılabilmesi yönünde genel olarak uygulanan yol, metni bugünkü Türkçeye çevirmek, bir iki edebî san'atına işaret etmek ve meşhur kıssa ve efsanelere şöyle bir dokunmaktan ibaret bir faaliyet olmaktan öteye geçmeyen bir yoldur. İslâmî kültüre dayanan, muhteşem bir hükümlüğüne muhteşem bir mîrâsını, böylesine sathî bir yaklaşımla anlamak mümkün değildir. Her biri devrinin en yüksek tahsilini bitirmiş birer zekâ abidesi olan şairlerimizin hep aynı sözleri tekrar ettiklerini, bu bakımdan “ne demiş”ten önce “nasıl demiş” yönü üzerinde durmamız lâzım geldiği şeklinde bir görüşü, klasik edebiyatımıza sürülmek istenen lekelerden biri olarak görüp, öncelikle metnin lâyıki ile anlaşılmasını sağlama yönünde, metotları tesis etme yönünde çalışmaların sistemli olarak yapılması gerektiğine işaret etmeliyiz. Bu istikamette, metne öncelikle değişik perspektiflerden bakmamız gerektiğini söyledikten sonra, o metni şerh ederken, bu konuda şairin diğer şiirlerinden ve eserlerinden de istifade edilmesi lâzım geldiğini ısrarla belirtmeliyiz.

Burada Fuzûlî'yi anlama bakımından onun bir kasidesinin bir beytini ele almadan önce klasik edebiyatımız ve bu edebiyata dahil şahsiyetlerimiz hakkında verilmiş bulunan hükümlerin sıhhati konusunda daima bir ihtiyat kaydının bulunduğu düşüncesine yer vermemiz hususunun gerekliliğini ifade etmemizde fayda vardır. Mesela bu yıl 500. doğum yıldönümünü çeşitli toplantı ve faaliyetlerle kutladığımız şairimizin doğduğu yılı acaba 1494 olarak kabul etmemizde ne dereceye kadar isabet

* M.Ü. Atatürk Eğitim Fak. Öğr. Üyesi.

vardır? Fuzûlî'nin Akkoyunlu Uzun Hasan'ın oğlu Yusuf'un iki erkek evladından biri olan ve 1504'te ölen Elvend Bey'e sunduğu Kaside-i şikâyet-güne velehü der-medh-i Elvend Big" başlıklı uzunca ve başarılı Farsça bir kasideyi, 1504 yılında sunmuş olsa bile en fazla on yaşlarında bir çocuğun yazmış olduğu neticesine varırız. Fuzûlî Divanı'ndaki yaşlılıktan şikâyet eden ifadeleri de göz önünde bulundurursak, şairimizin 1556'da 62 yaşlarında vefat ettiğini kabul etmemizin mümkün olmadığı ortaya çıkar. Bu durumda Köprülü ve Karahan'ın söyledikleri gibi ve 1958'de Hasibe Mazioğlu'nun aynen naklettiği üzere şairimizin doğumunu en az bir on sene eskilere götürmemiz gerekmektedir.

Şimdi Fuzûlî'nin "gül" redifli kasidesinin ilk beytine değişik açılardan bakmaya çalışalım. Fuzûlî'den önce ve sonra olmak üzere yüze yakın şairimizin çeşitli gazel ve kasidelerinde redif hüviyetiyle müstakil olarak ele alınan ve Hz. Peygamberimizin terinden yaratıldığı rivayet edilen gül, klasik edebiyatımızın belki de en çok kullanılan motifidir. Tarihçesi ve serencamı bugüne kadar müstakil kitaplara konu olduğu ve olacağı üzere son derece geniş muhtevalıdır. Doğudan başlayıp Orta-Doğu, Anadolu ve Yunan adaları yolu ile Batı'ya uzanan çok uzun bir tarihi seyri vardır. Milletlerin kültür tarihlerinde de yüzyıllarca çok mühim bir yer işgal etmiştir. Gül, Afrodite'nin doğuşu sırasında vücudundan akan köpükler, Dianysos'un en sevdiği çiçektir, Roma Sarayının muhteşem ziyafetlerinin vazgeçilmez bir unsurudur, Hıristiyanlığın ilk çağlarında Hz. İsa'nın, daha sonra dikensiz hâliyle sâfiyetin sembolü olan Hz. Meryem'in remzidir. İslâmiyet çerçevesinde cennet bir gül bahçesidir, gül ise, Selmân-ı Fârisî'den istediği bir demet gülü koklamadan son nefesini teslim etmeyen Hz. Ali'dir, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş, Cenâb-ı Hakk'ın habîbi, Kâinâtın efendisi Hâteme'l-mürselîn Hz. Muhammed'dir ve nihayet âlemlerin Rabbi, bütün Hak âşıklarının O'na birer bülbül olduğu Ganiyyü'l-lil-âlemîn olan Allâh'tır. Kokusu ve çeşitli hassaları bakımından tababette mühim bir yeri olan gül, yağı sebebiyle de bir ticaret metaıdır. Bir bezeme unsuru olarak cüz ve hizb işareti olduğu Kur'ân sayfalarından, daha çok Kâdirî ve Rufâîlerde kullanılan tarikat taşlarına, sarıklara işlenen motiflere, zikir sırasında kullanılan ateşte kızdırılan demir çubuklara, kılıç kabzalarına, kapı

tokmaklarına, beşik kaşlarına, mezar taşlarına en nâdide kumaşlara, isimlerimize, deyimlerimize, atasözlerimize kadar bütün kültür hayatımıza sinmiş, tarifine hâcet olmamasına rağmen asırlarca işlenerek aynı tarâvet ve revnakiyla bugüne intikâl etmiş bir objedir. Bütün varyantlarıyla onun her tezahürüne kucak açmış eski şiirimiz ise gül için hakiki bir melce, bir vatan-ı asli olmuştur. İlk bakışta teferruat gibi görünebilir. Ancak şair, tasrîhen veya îmâ suretiyle bir vesile düşürerek bu bilgileri kullanmıştır. Metni lâyıkıyla anlayabilmek için bu irtibatı kurmak zaruridir.

Nazım şekli ve yapısı itibariyle bir kaside olduğu hususunda fikir birliğine varılmış bulunan bu şiirin türü hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu hususun tesbiti için burada sadece metne bakmamız gerektiğini belirterek yazmalara başvurduğumuzda İst. Ktb.lerindeki 40'ın üzerinde yazma Fuzûlî Divanı nüshasının sadece 13'ünün değişik sayılarda olmak üzere kasideleri ihtiva ettiğini görürüz. 13. nüshanın 6'sında Gül Kasidesi yoktur. Geri kalan 7 nüshanın ise 1'inde "Beray-ı Sultan Süleyman Han" şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Muhtelif sayılarda gösterilen ancak İstanbul kütüphanelerinde 12'sine rastlayabildiğimiz eski yazı matbu nüshalardan birinde hiç kaside yoktur. 7 nüshada kasidelerde başlık bulunmazken dört nüshada bu kasideye, "Kaside der-medh-i Hazreti Hateme'l-mürselin ve sitayiş-i Sultan Süleyman aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufran" başlığı verilmektedir.

Bu bilgiler bize kasidenin türü hakkında bazı ipuçları vermekle birlikte nihâî hüküm için şiirin kompozisyon ve muhteva özelliklerine gözetmek gerekmektedir. Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin dîbâcesinde yaptığı gibi hüsn-i ibtidâ, diğer adıyla berâat-i istihlâl san'atını, kasidelerinin girişinde kullanarak muhtevanın her yönüne ayrı işaretlerde bulunur ve okuyucuyu metne hazırlar.

Altmış iki beyitte altmış dört defa tekrar edilen "gül" redifi dolayısıyla kaside öncelikle gülden ve bahardan bahsedecektir ki şiir bu yönüyle bir bahariyedir. Ancak şair her redife değişik mânâlar yükleyerek belirli bir kompozisyon içerisinde şiire farklı tür özelliklerini yerleştirmiştir. Bu noktada şiirin kompozisyon yapısını incelemek gerekmektedir.

Bâgbân Sultân-ı âdil devridür tenbîh kıl
Urmasun gülzâra âteş zulm idüp zinhâr gül

şeklindeki 35. beyitte Sultan Kanunî Süleyman'ın medhiyesine güriz yapıldığı kesindir. 43. beyitte Padişah'ın ismi anılmakta, 56. beyitte Kanunî'den önce "felek-mikdâr" yani dokuz adet padişahın geldiği ifade edilmekte, 59. beyitteki tac beyti ve onun mütemmimi 60. beyit ve son iki beyitlik dua kısmıyla kaside sona ermektedir. Kasideyi, yaygın kanaate uyarak bir medhiye olarak alırsak bu durumda kasidenin kompozisyon şeması 34 beyitlik nesip + 24 beyitlik medhiye + 2 beyitlik tac ve mütemmimi + 2 beyitlik dua kısmı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak ilk beyitten itibaren 34., hatta ondan sonraki beyitlere kadar devam eden na'tî hususiyetleri hesaba katmayarak bu 34 beyti nesip olarak kabûl etmek güçtür. Zira 3. beyitteki "inşirâh-ı sadr" ifadesinin 94. sûrenin ilk âyetinde anlatılan hadiseyle ve bu hadisenin Hz. Peygamberimiz ile ilgisi açıktır.

"Çâk olup bulmuş safâ bâd-ı seherden sanasın

Bâddur Cibrîl ü kalb-i Ahmed-i Muhtâr gül"

"Şebnem-i gülzâr-ı ruhsâr-ı Resulullâh'dur

Neşr-i itr-ile kılur her dem anı iş'âr gül"

şeklindeki 10. ve 11. beyitlerdeki açık zikredişler bir bahar tasvirinin çok ötesinde bâriz na'tî özellikleri vermektedir. Sultan Kanunî Süleyman medhinde yazılmış bir kasidenin daha ilk beyitlerinden itibaren bir na't hüviyeti arz edişi, bu kasidenin Fuzulî'nin diğer kasidelerinden çok farklı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Şair, sadece bu kasidesine mahsus olmak üzere 22. beyitte "tecdîd-i matla" yapmıştır. Yalnız redifli kasideleri değil, kafiyeli kasidelerinde dahi matla yenilediğini görmemiz mümkün olmayan Fuzulî bu kasidede niçin böyle bir yol takip etmiştir? Kanaatimize göre bu yola girişin temelinde, kasidenin na't ve medhiye gibi iki ayrı vecheye sahip olduğuna dikkat çekmek, Kâinatın efendisi Hz. Muhammed ile O'nun halifesi ve devrin adâletli padişahı muhteşem Kanunî Süleyman'ı iki ayrı çıkış ile aynı kaside içerisinde tavsif ve medh ettiğine işaret etme

gayreti bulunmaktadır. Metne bu cepheden baktığımızda farklı bir planla karşılaşmaktayız. İlk 10 beyit na'tî hüviyettir. 11 ve 22. beyte kadar olan ve tevhidî yönler de taşıyan 11 beyit nesiptir, 22. beyitte matla yenileyip ve kasidenin başından beri ilk defa ikinci şahsa hitap edilerek nesip, tevhid ve na't özelliklerini aynı anda ve ayrı ayrı taşıyan beyitlerle 35. beyte gelinir ve medhiyeye geçilir. Bu beyitten itibaren tekrar üçüncü şahsa hitap edilerek ve arada yine na't hüviyetli beyitlere yer verilip 59. beyte kadar gelinir. Şair bu ve bundan bir sonraki beyitte ikinci şahıs olarak kendine hitap eden bir çıkış yapar. 61. beyitte ise birinci şahıs olarak kendi ağzından konuşur, 62. ve son beyitte ise Sultan Süleyman şahsında bütün bir Osmanlı İmparatorluğunun devam-ı devleti için dua ederek kasidesini tamamlar.

Şiirin kompozisyonuna bu şekilde bir göz attıktan sonra bilhassa ilk beyit zaviyesinden kasidenin muhtevası üstünde durarak metnin üzerindeki perdeyi biraz daha aralamaya çalışalım.

Fuzûlî'nin na't olduğunda herkesin müttelik olduğu abidevî "Su Kasidesi" bile ilk beyitlerinde ilk planda bu hususa ait izleri açık olarak taşımazken "Kasîde der-medh-i Hazreti Hâteme'l-mürselîn ve sitâyîş-i Sultân Süleymân aleyhir-rahmetü ve'l-gufrân" başlığını taşıyan yani na't olmasının yanı sıra medhiye hususiyetleri de taşıyan "Gül Kasidesi", na'tî hüviyeti çok daha vazih olan bir beyitle başlar. Ancak beytin tetkikine geçmeden önce metni doğru şekilde tesis etmek zarureti hasıl olmuştur.

Hemen bütün yayınlarda "Sildi" şeklinde okunan ikinci mısraın ilk kelimesinin "Saldı" olarak tashihi kanaatimizce beytin bütünlüğü açısından daha uygun olacaktır. Ancak bunun kanaat hükmünde kalmaması için tekrar eserin yazma ve basma nüshalarıyla sözlüklerimize müracaat etmemiz gerekmektedir.

Divan'ın, Gül Kasidesi'nin yer aldığı İstanbul'daki 7 yazma nüshasının sadece 2 tanesinde kelime, sîn, yâ, lâm, dâl ve yâ harfleriyle "sildi" şeklindedir. Geri kalan 5 nüshada kelime sâd, elif, lâm, dâl, yâ harfleriyle ve "saldı" imlâsıyladır. Kasideleri ihtiva eden eski yazı 11 basma nüshasının ise hiç birinde "sildi" imlâsına rastlanamamaktadır. Buna rağmen 68 nüsha karşılaştırılarak hazırlanan İş Bankası yayınında ve Akçağ baskısının yeni yazısında "sildi" kelimesi tercih edilmiştir. Rahmetli Ali

Nihat Tarlan da derslerinde elindeki matbu nüshaya binaen “saldı” okuduğu kelimeyi “sildi” şeklinde tashih ederek şerh etmiştir. Bu durum, her halde “sildi” kelimesinin ilk plânda metne pek aykırı görünmemesinden kaynaklanmaktadır. Biz önce beytin bütününü verip “salmak” fiilinin mânâları üzerinde durarak bu tercihin isabetli olup olmadığı hakkında bir hükme varmaya çalışalım.

“Çıhdı yaşıl perdeden arz eyledi ruhsâr gül
Saldı mir’ât-ı zamîr-i pâkden jengâr gül”

13. yy.dan 19. yy.a kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarla hazırlanmış olan Tarama Sözlüğü’nde “sildi” kelimesi yoktur. “Salmak” fiili ise 12 farklı mânâda ve altısı Fuzulî’den olmak üzere 139 tanık ile verilmektedir. Bu mânâları “1. Göndermek, sevketmek. 2. Bırakmak, salıvermek, terk etmek, başıboş bırakmak. 3. Atmak, havâle etmek. 4. Ta’lik etmek, te’hir etmek. 5. Yaymak, sermek, saçmak. 6. Vergi tarhetmek. 7. Sallamak. 8. Koymak, bırakmak, atmak, ilka etmek. 9. Def’ etmek, sürmek, uzaklaştırmak, terketmek. 10. Kaldırmak, ref’ etmek. 11. Uzatmak. 12. Atılmak, saldırmak, hücum etmek.” şeklinde sıralayan sözlük, beşinci madde için Fuzulî’den üç beyit, sekizinci madde için bir beyit ve “kaldırmak, ref’ etmek” mânâsındaki 10. madde için ise yine Fuzulî’nin

“Hurşid cemâlinden o meh saldı nikâbın
Subh oldı tur ey şem’ nedür bunca şeker-hâb”

şeklindeki beyti ile “Gül Kasidesi”nin matla beytini tanık olarak gösterir. Yazmalardan, eski yazı basma nüshalardan ve lûgat mahiyetli eserlerden tesbit edilen bu durumun aksi varid olsaydı, hatta ve hatta “saldı” kelimesi sadece bir nüshada bulunsaydı bile “sildi” yerine, bu şekli tercih etmemiz gerekirdi. Zira “pâk” sıfatını taşımakta olan bir “mir’ât-ı zamîr” vardır ve bu vasfa sahip bir aynaya jengârın, silinmeye ihtiyaç gösterecek şekilde yaklaşmış ve seriyete sahip olan “saldı” kelimesinin metne dahil edilmesi

gerekmektedir. Bu çok fonksiyonlu kelimenin bütün mânâlarını nazarı itibare alarak metne her vecheden neden daha uygun olduğuna geçmeden “edebiyatı, millî ruh ve millî hayatın aynası olarak kabûl edip onun anlaşılması için devrin umumî hayatının, yaşayış ve düşünüş tarzlarının, o devir insanlarının hayat ve kâinat hakkında nasıl telâkkîler beslediklerinin bilinmesini” şart koşan ve bir bakıma “Bir edebî eserin anlaşılması için onun dayandığı kültür temellerinin bilinmesi gereklidir.” şeklinde özetlenebilecek fikirler istikametinde iki ayrı tür özelliğini bünyesinde bulunduran ve büyük ihtimâlle Fuzulî'nin Kanunî'ye yazdığı medhiyelerin ilki olan bu kasidenin hangi tarihte ve hangi şartlar altında yazıldığını tesbit etmeyi deneyelim.

16 Şevvâl 926 (1 Ekim 1520)'de 22 yaşında siyasi bir mücadele vermeksizin sekiz yıl devamlı fetihlerle ağzına kadar dolu bir hazine ve sınırları 6 milyon 557 bin km² olan imparatorluk tahtını hazır bulan ve 19-20 Safer 974 (6-7 Eylül 1566)'da seferde vefatına kadar 46 yıl saltanat sürecek olan Sultan Süleyman için, 145 (762)'de Halife Mansur tarafından temelleri atıldığı günden itibaren İslâm dünyasının Şam'dan sonra ikinci imparatorluk merkezi olan, Sâsânîlerden sonra gelen Büveyhoğulları ve Tuğrul Bey zamanında Selçukluların himayesinde saltanatlarını devam ettiren Abbasîlerden sonra sırasıyla Moğolların, Celayiroğullarının, Karakoyunluların, Akkoyunluların, Safavîlerin eline geçen “Burc-ı evliya” Bağdad'ın fethi çok mühimdi. O zamanlar Batı için “Darü'l-cihad” diye anılan Belgrad ne ise Doğu için “Darü's-selâm” diye adlandırılan Bağdad'da o idi. 25 Cemaziyel'l-ahar 914 (21 Ekim 1508)'de Fuzulî'nin Beng ü Bade'sini ithaf ettiği Safevî Şahı İsmail'in idaresine geçen ve onun Sultan Selim'den üç sene sonra 930 (1523)'de ölümüne kadar böylece kalan Bağdad için, Şah İsmail'in oğlu Tahmasb zamanına rastgelen hararetili bir devre başlar. Amcası Bağdad valisi ve Fuzulî'nin çok sevdiği ve medhinde iki kaside ve bir terci-bend yazdığı İbrahim Han'ı bir gece baskınıyla öldürerek Bağdad'ın idaresini teslim alan Kürt Musullu Kabilesinden Zülfikar Han, şehrin yeni hâkimi olur. Kan dökerek başa geçmesine rağmen adalet ve keremiyle kendini halka sevdiren Zülfikar Han, Sultan Kanunî Süleyman adına sikke bastırıp hutbe okutarak Padişah'a bağlılığını da ortaya

koyar. Ancak âkıbeti Amcası kadar acı olan bu şahsın 936 (1530)'da katlinden sonra Irak yine İran nüfuzuna bağlanır ve bu durum, 941 (1534)'de Kanunî'nin Irakeyn seferine kadar sürer. Bu sefer neticesi önce Tebriz'i fetheden Kanunî ağır tabiat şartları altında üç aydan fazla süren bir yolculuktan sonra sahipsiz Bağdad'ı Fuzulî'nin Sultan'a bir başka medhiyesinde

“Kıldı meşhûr-ı Arab feth-i Acem târîhini
Geldi Burc-ı evliyâyâ Pâdişâh-ı nâm-dâr”

şeklindeki beytinin ikinci mısraıyla tarih düşürdüğü 24 Cemaziye'l-evvel 941 (1 Aralık 1534) Salı günü teslim alır. Şiddetli geçen kış mevsimi boyunca Bağdad'da kalan Sultan Süleyman, Kadir Gecesi'ni idrâk ettikten sonra 28 Ramazan 941 (3 Nisan 1535) Cumartesi günü Tebriz'e doğru buradan ayrılır.

İşte Türk Edebiyatı'nın en güzel şiirlerinden biri olan Gül Kasidesi'nin gerek bir bahar mevsimi gibi insanlığı huzur ve feraha çıkartan İslâmiyetin tasvir edildiği na't bölümüyle ve gerekse Bağdad'da bulunduğu Aralık-Nisan ayları arasında bir Bahariye ile övdüğü Kanunî'ye ithaf olan medhiye bölümüyle bu atmosfer içerisinde ve bu tarihler arasında yazıldığını söylemek mümkündür.

Şimdi tekrar beytin sentaks özellikleri ve muhtevasına dönelim. Daha çok Arap Edebiyatında hakim olan şiire emir-fiille başlama özelliğini, edebiyatımızda kanaatimizce en fazla müşahede edebileceğimiz şahsiyetlerden belki de birincisi olan Fuzulî'de ayrıca fiillere geniş şekilde yer verildiği görülmektedir. Bu durum, eserlerine hâkim olan destanî devrenin ifade yolu olan harekî üslûbun tabîi bir neticesidir. Gül Kasidesi'nin ilk beytinde üç çekimli fiil vardır. Bu sebeple ilk bakışta üç ayrı cümle oluşturan bu çekimli fiiller birbirleriyle münasebetli olarak düşünüldüğünde cümle sayısı bire inmektedir. Sadece ilk mısraı gözönüne alırsak ilk fiilin, ikinci fiilin gerundiumu, beyti gözönüne alırsak ilk iki fiilin, üçüncü fiilin gerundiumu olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda sadece üçüncü fiil formel fonksiyonuyla, diğer ikisi ise esas fiilin

zarfı olarak kullanılmıştır.

İkisi redif, üçü fiil olmak üzere on iki kelime ile kurulan beyitte, bu beş kelimenin dışındaki yedi kelimededen “yeşil perde” sıfat tamlaması şekliyle ilk gerundiumun yer tamlayıcısı, “ruhsâr” kelimesi, ikinci gerundiumun nesnesi, “mir’ât-ı zamîr-i pâk” şeklindeki üç kelimededen ibaret ikili izafet, cümlelerin yer tamlayıcısı ve “jengâr” kelimesi de esas cümlelerin nesnesidir. Buna göre beyti, “Gül, yeşil perdeden çıkıp yüz göstererek temiz iç aynasından pası saldı.” şeklinde nesre çevirebiliriz. Beyitte her vechesiyle esas unsur güldür. Müslüman ve Hıristiyan hemen bütün ortaçağ Avrasya insanının ferdî, siyasî ve dinî hayatına uygulanabilirliği dolayısıyla üçlü istiare diye de adlandırabileceğimiz “saray istiaresi”nde gülün, “bulunduğu yeri güneş parıltısıyla bir merkez, bir nevi saray” yaptığını söyleyen Tanpınar’ın bu görüşü istikametinde beyte değişik perspektiflerden bakarak onun “yavaş yavaş aydınlanan” hüviyetini kademe kademe görmeye gayret edelim.

Beyitte ilk planda bir tabiat hadisesi, bahar mevsiminin gelişiyile gülün yeşil çanak yapraklarından çıkıp penbe renkli taç yapraklarını göstererek açılması ve bu durumun temiz gönüllerden pası, gamı uzaklaştırması anlatılmaktadır ki burada tabiat hadiselerinin insan psikolojisine tesiri söz konusudur. Birinci mısra tamamen dışa, tabiate ikinci mısra ise içe, insana yöneliktir. Beyitte, aynı itidâl içerisinde objektiften subjektife doğru bir geçiş gerçekleştirilmiştir. Bahar mevsimi gelmiştir ve bütün kış boyunca kapalı mekânlarda sıkılmış bulunan insan, bu mevsimde, Nef’î’nin o meşhur medhiye kasidesinin matlaında

“Esdî nesîm-i nevbahâr açıldı güller subh-dem
Açsun bizüm de gönlümüz sâkî meded sun câm-ı Cem”

sözleriyle dile getirdiği üzre, bahçelere çıkıp açan gülleri temaşa eyleyerek onların güzel renk ve kokularından istifade eder, gül bahçelerinde kurulan bezm-i meylerden nasıpdar olur ve hepsinden önemlisi, gül bahçesine gelerek yeşil peçesini veya duvağını açıp âşığa bir cennet olan gül renkli yüzünü gösterme lutfunda bulunan “gönül ikliminin sultanı”, “dertlerin

dermanı” sevgilisini görüp gönlündeki gamlardan arınır. “Çıhdı yeşil perdeden”, “arz eyledi ruhsar”, “saldı” gibi kelimelerle bir insan şahsiyetine sahip kılınan gül, zahirî mânâlandırılış içerisinde bir kapalı istiareye, ancak beytin içine girildiğinde her mânâlandırılışta farklı bir hüviyete bürünecek şahsın müşebbehün bihi olarak bir açık istiareye konu olacaktır. Yaygın kanâate göre bir medhiye olarak kabûl edilen şiirin bu beytini siyasî plana intikâl ettirirsek, öncelikle klasik edebiyatımızda gülün, çiçeklerin sultanı olduğunu hatırlamamız gerekecektir ki bu husus, kasidenin

“Geldi ol dem ki ola izhâr-ı hikmet kılmaga
İnşirâh-ı sadr ile sadr-ı saf-ı ezhâr gül”
“Yetdi ol dem ki açmaga gönüller mülkini
Ola gülşende reyâhin hayline serdâr gül”

şeklindeki beyitlerinde vurgulanmaktadır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde kasidenin matla beytindeki “gül”, yedi-iklim padişahı islâm medeniyetinin halifesi Sultan Kanunî Süleyman olacaktır. Yukarıda kısaca temas ettiğimiz gibi siyasî bakımdan elden ele geçen, tam bir huzursuzluğun hüküm sürdüğü hatta batısındaki şîi ve doğusundaki sünîi halk arasında dahi devamlı bir mücadelenin yaşandığı Bağdad’ın, devrin en ihtişamlı devletinin sınırları içine dahil edilmesi, “jengâr”ın, küfün, fitne-fesadın gönül Bağdad’ından uzaklaştırılmasını sağlayacaktır. Yeşil, baharın rengidir, bahar mevsimi ise yaz ile kışın arasını bulan “adl mevsimi”dir. Müslümanlık da adl dinidir, itidâl dinidir. Bir hadis-i şerifte de ifade edildiği gibi kendinden önceki dinler yalnız âhirete veya dünyaya ehemmiyet verirken, islâmiyet ikisinin ortasını bularak adaleti tesis etmiştir. İşte devrin en kudretli islâm devletinin padişahı Sultan Süleyman, islâm devletinin içinden bir gül letafetiyle zuhur edip müslim ve gayr-ı müslim bütün insanlara adaleti ve huzuru getirmiştir. “Kanunî” sıfatı da itidâlinin bir nişanesi olmuştur.

Beyti dinî plâna intikâl ettirdiğimizde gül, ilk olarak Hz. Peygamberimizdir. O getirmiş olduğu dînle, ayet ve hadislerle, gönüllere yönelen küfrü uzaklaştırmış ve insanlığa tevhidî imanı getirmiştir. Kasidenin bir çok beytinde gül, Hz. Peygamberimiz olarak direkt ve dolaylı

şekillerde işlenecektir. Zira Allâh, yeşil perdeyi, kesret alemi yaratırken temelde Mevlânâ'nın

“Anam aşk, babam aşk, kendim aşk”

şeklinde ifade ettiği aşk vardır ki bu aşk, öncelikle, “Ben bir gizli hazine idim, bilinmekliği sevdim ve beni bilmeleri için halk âlemini yarattım.” meâlindeki hadis-i kudsi'de ortaya konan Zât'ın kendi Zât'ına karşı olan sevgisidir. Zât, adem, yokluk aynasına baktığında o ayna erimiş ve ilk yaratılan varlık olarak yeşil, parlak bir cevher ortaya çıkmış, buna da “Nûr-ı Muhammedî” denilmiştir. Bir diğer kudsi hadiste Hz. Peygamberimiz'e “Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” şeklinde hitap edilmektedir ki bu, sevginin Zât'dan Habîbullâh'a yönelmesidir. Bu anda beyti, “Allâh, kesret alemi yaratarak kendi sevgisinin yöneldiği ve kendi güzelliğini (islâmiyeti) aksettiren Hz. Peygamberimizin gelmesini sağlamıştır. O da getirmiş olduğu dîn ile insanların temiz gönüllerine küfrün yaklaşmasını engellemiş ve iki cihanda onların şefaatcisi olmuştur.” şeklinde mânâlandırılmamız gerekmektedir. Bu mânâlandırmayı kuvvetlendirici olarak beyitte bir de “papağan” mazmunu bulunmaktadır. Yeşil çanak yaprakları papağanın gövdesi ve kırmızı taç yaprakları da gagasıdır. “Mir'ât” kelimesi de papağanla alâkalıdır. Eski bir usûl olarak papağana konuşma öğretilirken önüne ayna konur, aynanın arkasına geçen kimse, papağanın öğrenmesini istediği kelimeleri söyler, karşısında bir hemcinsinin bulunduğunu sanan papağan duyduğu kelimeleri tekrar etme gayreti içine girer. Papağan kendiliğinden konuşamaz, ancak kendisine öğretileni tekrar eder. Bu, meleklerin söylediği fakat Hz. Peygamberimiz de dahil bütün peygamberler ve insanlar için geçerli olan “Senin bize öğrettiğinden başka hiç bir bilgimiz yoktur” hükmünün neticesidir. “O kendi havasından (kendi nefsinden, kendiliğinden) konuşmaz. O, (Kur'an ve hadisler) kendisine (Hz. Peygamberimize) vahyedilenden başka bir şey değildir.” şeklindeki meâllerde de bu husus anlatılmaktadır. Netice olarak beyitte mutlak unsur olan gül, Allâh ve mukayyed unsur olarak bir mazmun ile verilen papağan da Hz. Peygamberimizdir. Bu arada na'tî özellikleri de

bünyesinde barındıran bestelenmiş gazel matlaında kendini “Tûti-i mucize-gû” olarak tavsif eden Nefî'nin de aynı hayâlden istifade ettiğini burada hatırlatalım.

Gerek klasik gerekse halk edebiyatımızda genellikle sevilenin, maddî güzelliğın temsilcisi olarak karşımıza çıkan “gül”ün vazgeçilmez âşığı “bûlbûl” de bir başka karîne yardımıyla beyitte mazmun olarak yerini almıştır. Gülün olduğu her yerde bûlbûlün düşünülmesi gereğı yanında, bu mazmunu veren bir başka karine de, onunla aynı renk tonlarına sahip olan toprak ve küldür. 18. yy.a kadar demir, tunç, çelik, gümüş gibi metallerden yapılan aynaları parlatmak için toprak veya;

“Jengini açmak için çehre-i mâhun feleke
Matbahından götürür bad-ı seher hâkister” (=kül)

beytinde Nabî'nin söylediğı gibi kül kullanılmış. Yüce Allâh'ın evi olan gönül mir'âtının “pâk” hâle gelmesi, ancak onun cilâsı olan Hz. Peygamberimizin şefaati ve getirdiğı dîn ile mümkün olacaktır. Bu durumda beyti, “Allâh bütün kâinatı, bütün insanları ve hatta peygamberleri Hz. Peygamberimiz'in zuhurunu sağlamak için ve O'nun yüzü suyu hürmetine yarattı, O da, insanlığa en son ve en mükemmel dini getirerek gönüllerine yaklaşan küfrü uzaklaştırdı, onlara huzuru getirdi.” şeklinde mânâlandırmamız gerekecektir. Burada, “Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” meâlindeki hadis-i kudsî ile “Ey Habibim! Biz seni (başka bir şey için değil) ancak âlemlere rahmet için gönderdik.” “Ey Peygamber! Biz seni gerçekten bir müjdeleyici ve bir korkutucu ve Allâh'ın izniyle ona ibadete davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik.” ve “Ey Peygamber! Sana Rabbinden indirilmiş olanı tebliğ et.” gibi meâlleri hatırlamamız uygun olacaktır.

Şerhetmeyi bir başka makaleye bırakarak Fuzûlî'yi anlama yönünde bir başka beyt üzerinde de kısaca durmayı gerekli görmekteyiz. Bir gazelinin maktâında yer alan

Fuzûli başuna ol serv saye saldı bugün
Ulüvv-i rıf'at ile yetmez afitab sana

şeklindeki beyti, “Ey Fuzûlî! O servi bugün (senin) başına (öyle bir) gölge saldı (ki) güneş (bile) yüceliğinin yüksekliğiyle sana yetişemez.” diye nesre çevirebiliriz. Müthiş bir zekaya sahip olan şairimiz pek çok şiirinde olduğu gibi mahlasını tevriyeli olarak kullanıp beyte bir mana zenginliği kazandırmıştır. Bu durumda beyti, “(Ey Fuzûlî!) O servi, (bugün senin) Fuzûlî, değersiz başına (öyle bir) gölge saldı (ki) güneş (bile) yüceliğinin yüksekliğiyle sana yetişemez.” şeklinde derleyebiliriz.

Beyitte, tabii planda, sıcak güneş altında bahçede gezinen bir insanın, servi ağacının gölgesinde dinlenmesi söz konusudur. Ancak beyti sadece bu yönde mânâlandırmak, klasik edebiyatımızı hiç anlamamak demektir. Servinin Allâh'ı temsil ettiğini, güneşin ve bilhassa “rıf'at” kelimesinin geçtiği yerde güneşin bulunduğu dördüncü kat feleğe yükseltilmiş olan Hz. İsâ düşünmemiz lâzım geldiğini bilmeliyiz ki 4 “Nisa” 158'de Hz. İsâ'yı için anılan “bel refe'ahullahü” ifadesi bize bunu vermektedir. Bunların yanında “sâye” kelimesinden bulut, buluttan rahmet, rahmetten Hz. Peygamberimiz'i çıkarmamız gerekmektedir ki 21 “Enbiya” 107'deki Peygamberimiz'in alemlere ancak rahmet olarak gönderildiğini ifade eden ayet mealini burada da hatırlamalıyız. Bu durumda beyti “Ey Fuzûlî! Allâh, senin değersiz başına Hz. Peygamber gibi bir lutufta bulundu, bu yüzden bugün Hz. İsâ dahi sana ulaşamaz, sana imrenir” şeklinde anlamamız gerekir. Bu anda, Fuzûlî'nin, kendisini bir ulü'l-azm peygamberle karşılaştırması, hatta kendisini O'ndan üstün tutması hususu ortaya çıkmaktadır ki bu hususun açıklanması gerekir. Bütün peygamberler, bütün varlıklar, Hz. Peygamberimiz'in zuhûrunu sağlamak için yaratılmışlardır ve Peygamberlerin hepsi Mi'rac'da Peygamberimiz'in imamlığında namaz kılmışlardır. Dördüncü kat felekte bulunan Hz. İsâ, kıyamet kopmadan önce zuhur edecek olan Mehdi'nin imamlığında namaz kılacaktır. Bu durumda islâm ümmetinden birisi olan Mehdi, Allâh'ın en seçkin kulları olan Peygamberlerin önüne geçmektedir. Tamamiyle tevhidî mahiyetteki bu gazelin son beytinde na'tî hususiyet yine tevhidî

hususiyetlerin içinde verilmektedir ki bu beytin şerhinde şairimizin,

Sâye-i zülfün şebistânındadır şem'-i ruhun

Nice yetsün kadr ile hurşîd-i âlem-tab ana

şeklindeki beytini veya

Ey saçun fikri kamu sevdâlarun sermâyesi

Olmasun başumdan eksük serv-kaddün sâyesi

Baş koyar her subh-dem hurşîd hâk-i pâyuna

Bu saâdetden anun geldükçe artar pâyesi

Görmemiş medh-i zemîn bir tıfl sen teg tâ felek

Dehr zâlin kılmış etfâl-i reyâhin dâyesi

Sen selâmet kisvetin zîver kıl ey ehl-i salâh

Kim mana bes mûy-ı jûlîdem cünûn pîrâyesi

Berk-ı âhından Fuzûlî'nün küyerdi bî-haber

Dünler efgânıyla bîdâr olmasa hem-sâyesi

şeklindeki gazelinin bütününü şâhit tutabiliriz. Bu noktada şairin diğer şiirleri ve diğer eserleri bizim için en büyük işarettir. Bilhassa Fuzûlî gibi bir dâhînin eseri, bizim için serpiştirilmiş sayısız ipuçlarıyla doludur ve daha mânâya geçmeden pek çok mısra ve beytin, gerek gramatikal, gerekse mantık açısından en az iki cephesi vardır. Mesela, -âb sana, redifli gazelin diğer beyitlerine bir göz atalım. Daha önce temas edilmediği üzere bu gazel, bütünüyle tevhidî mahiyettedir ve matla beyti şudur:

Kemâl-i hüsn virüpdür şarâb-ı nâb sana

Sana helâldür ey mugbeçe şarâb sana

Bu beytin ilk mısraı, iki şekilde nesre çevrilmeye müsaittir. Birinci şekil, Ali Nihad Bey'in şerhinde yer alan "Hâlis şarap sana güzellik kemâli vermiştir." şeklindedir. İkinci ve mânânın çok daha baskın olduğu şekilde ise fâil, "Kemâl-i hüsn"dür. Yani "Kemâl-i hüsn, sana şarâb-ı nâbı, mâsivâdan arınmış hâlis aşkı vermektedir."

Aynı gazelin üçüncü beytinde de aynı durum söz konusudur:

Lebün suâline virmez cevab uşşâkun
Suâl olursa bu senden nedür cevâb sana

Birinci şekil olarak yine Ali Nihad Bey'in nesrine yer verelim: "Dudağın âşıkların sorusuna cevap vermiyor, bu senden sorulursa ne cevap verirsin." Bu şekil gramatikal bakımdan uygun olmakla birlikte mantığa aykırıdır. Gazelin tevhid olduğunu söyledik. "Senin dudağın" yani Allâh'ın dudağı, âşıklarının suâline cevap vermekle mükellef değildir, bilakis O, her türlü suâlden tenzih edilmiştir. Akla ve mânâyâ uygun şekil ise, "Âşıkların, senin dudağının suâline cevap veremez..." şeklindeki diziliştir. Zira âşıklarına O'nun dudağı, zâtı üzerinde düşünmek kat'iyen men' edilmiştir.

Bu gibi misâller, bilhassa fuzûlî gibi, her mısraının, her kelimesinin ardında istihzâ dolu tebessümünü hissettiğimiz bir dâhî şairin hemen bütün eserlerinde mesâfelerle değil, ardarda dizili bulunmaktadır.

Neticeyi, şairimizin, 3 Aralık 1994'te vefat eden rahmetli hocam Orham Şaik Gökyay'ın sadece ilk kelimesini bir saatte şerh ettiği

Veh ne kâmet ne kıyâmet bu ne şâh-ı gül-i terdür
Ne belâdur nazar ehline ne hoş medd-i nazardur

şeklindeki mısralarıyla bağlarken dahî, Fuzulî'nin buradaki istifhamları kendi şiiri için bize yönelttiğinde gözlerindeki o istihzalı bakışa dikkat etmemiz gerektiğine işaret edelim.

